

In Search of an Iranian Approach to the Definition of Aggression: Re-reading Fereydoun Adamiyat's Unsuccessful Attempt in the United Nations (1953-1954 AD)

*Mohsen Nikbin*¹

As a country that has itself been a victim of aggression, Iran has actively participated in the process of defining aggression within the framework of the United Nations since the 1950s. However, its positions during the negotiations on the definition of aggression in the UN General Assembly have received less attention from researchers. Examining the General Assembly's documents reveals that the efforts of Iran's representative, Fereydoun Adamiyat, in the first Special Committee on the Definition of Aggression in 1953 AD, as well as his stances in the Sixth Committee of the General Assembly in 1954 AD, hold particular significance given their connection to the Nationalization Movement of Iran and subsequent events. This article, by studying the United Nations' documents, seeks to elucidate Iran's agency in the process of defining aggression within this organization. In this regard, two actions of the Iranian government are examined: first, the attempt to include the concept of economic aggression, and then, the presentation of a proposed formula for the definition of aggression. This examination is conducted based on documents, using a descriptive-analytical method and through library research. In the Special Committee on the Definition of Aggression, Iran's representative attempted to broaden the concept of aggression to encompass economic aggression, pressures, and sanctions. Furthermore, in the Sixth Committee of the General Assembly, Iran's representative, in collaboration with the representative of Panama, proposed a formula for defining aggression. This article seeks to answer two fundamental questions: first, what was the place of economic aggression in Iran's agency, represented by Fereydoun Adamiyat, in the Special Committee on the Definition of Aggression? And second, what were the characteristics of Iran's proposed formula for defining aggression, and for what reasons was it abandoned?

▪ **Keywords:**

Iran, United Nations, Fereydoun Adamiyat, Unsuccessful Attempt, Definition of Aggression, An Iranian Approach.

¹. Assistant Professor of Public and International Law, Faculty of Law, Farabi Campus, University of Tehran, Qom-Iran, mohsenikbin@ut.ac.ir

در جستجوی رویکردی ایرانی به تعریف تجاوز بازخوانی تلاش نافرجام فریدون آدمیت در سازمان ملل متحد (۱۹۵۴-۱۹۵۳ م.)

محسن نیکبین^۱

چکیده

ایران به عنوان دولتی قربانی تجاوز از دهه پنجاه میلادی در چارچوب سازمان ملل متحد در روند تعریف تجاوز فعال بوده است. با این حال، مواضع این دولت در فرایند مذاکرات تعریف تجاوز در مجمع عمومی سازمان ملل متحد کمتر مورد توجه نویسندگان قرار گرفته است. مطالعه اسناد مجمع عمومی بیانگر آن است که تلاش نماینده ایران، فریدون آدمیت در نخستین کمیته ویژه تعریف تجاوز در سال ۱۹۵۳ م. و موضع گیری های او در کمیته ششم مجمع عمومی در سال ۱۹۵۴ م. در موضوع تعریف تجاوز با توجه به ارتباط با نهضت ملی ایران و حوادث پس از آن حائز اهمیت ویژه است. این مقاله با مطالعه اسناد سازمان ملل متحد به دنبال صورت بندی نحوه کنشگری ایران در روند تعریف تجاوز در سازمان ملل متحد است. در این مسیر، در نوشتار حاضر دو فعالیت دولت ایران، نخست در زمینه تلاش برای درج تجاوز اقتصادی و پس از آن، ارائه فرمولی برای تعریف تجاوز بر اساس اسناد و به روش توصیفی- تحلیلی و به صورت کتابخانه ای مورد بررسی قرار گرفته است. در کمیته ویژه تعریف تجاوز، نماینده ایران کوشید تا با گسترش مفهوم تجاوز، امر تجاوز اقتصادی، فشارها و تحریم های اقتصادی را در این مفهوم وارد کند. افزون بر این در کمیته ششم مجمع عمومی، نماینده ایران با همراهی نماینده پاناما، فرمولی برای تعریف تجاوز پیشنهاد کرد. این مقاله، به دنبال پاسخ به دو پرسش اساسی است: نخست اینکه موضوع تجاوز اقتصادی چه جایگاهی در کنشگری ایران در کمیته ویژه تعریف تجاوز به نمایندگی آدمیت داشته است؟ و دوم اینکه فرمول پیشنهادی ایران برای تعریف تجاوز، حائز چه ویژگی هایی بود و به چه دلایلی متروک شد؟

واژگان کلیدی:

ایران، سازمان ملل متحد، فریدون آدمیت، تلاش نافرجام، تعریف تجاوز، رویکردی ایرانی.

مقدمه

مقوله تجاوز و تعریف آن یکی از پرچالش‌ترین مباحث حقوق بین‌الملل معاصر بوده است. این موضوع، خاصه پس از جنگ جهانی دوم اهمیتی مضاعف یافت و در منشور سازمان ملل متحد، منشور دادگاه نورنبرگ و قطعنامه‌های متعدد مجمع عمومی منعکس شد. تجاوز در منشور سازمان ملل متحد، در بند ۱ از ماده ۱، ماده ۳۹، بند ۱ از ماده ۵۳ و نیز ماده ۵۱ در شکل حمله مسلحانه^۱ در زبان انگلیسی و تجاوز مسلحانه^۲ در زبان فرانسه- مورد توجه قرار گرفت. در ماده ۶ از منشور دادگاه نورنبرگ برنامه‌ریزی، تدارک، شروع یا دست‌یازیدن به جنگ تجاوزکارانه^۳ و یا جنگی که در تخلف از معاهدات و موافقتنامه‌ها یا تضمین‌های بین‌المللی باشد و نیز شرکت در طرح یا توطئه مشترک برای وصول به هریک از اعمال پیش‌گفته در زمره جرایم علیه صلح قرار می‌گرفت (کاسسه و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۹۷). در این دادگاه‌ها، جنگ تجاوزکارانه نه تنها یک جرم، بلکه عالی‌ترین^۴ جرم بین‌المللی خوانده شد و از این حیث که پلیدی سایر جرایم را یکجا در خود داشت، ممتاز به شمار آمد (Dinstein, 2015: para. 3). قطعنامه‌های ۳۷۸ ب^۵ و ۳۸۰ مجمع عمومی^۶ در سال ۱۹۵۰م. و قطعنامه ۵۹۹^۷ سال ۱۹۵۲م. تلاش‌های مهم بعدی بود و سرانجام در سال ۱۹۷۴م. در قطعنامه شماره ۳۳۱۴ مجمع عمومی^۸، مفهوم تجاوز برای نخستین بار تعریف گردید. این روایت کوتاه، روایتی است که عمدتاً در مورد تعریف تجاوز در حقوق بین‌الملل ارائه می‌شود. آنچه اما کمتر به آن توجه می‌شود، تلاش‌های ناکام دیگری است که سازمان ملل متحد از دو دهه پیش از تصویب قطعنامه ۳۳۱۴، یعنی از سال ۱۹۵۳م. نسبت به تعریف تجاوز انجام داد.

کوشش نخست مجمع عمومی در اجلاسیه نهم و نقش نماینده ایران در نخستین کمیته ویژه تعریف تجاوز و نیز کمیته ششم مجمع عمومی موضوع نوشتار حاضر است. هر چند ایران پیش از آن به کنوانسیون ۱۹۳۳م. لندن در موضوع تعریف تجاوز و نیز معاهده منع تجاوز ۱۹۳۷م. با ترکیه، افغانستان و عراق پیوسته بود، کنشگری در مجمع عمومی سازمان ملل متحد را در این موضوع نیازموده بود. خاصه اینکه، آنچه اهمیت این کنشگری ایران را

1. Armed Attack

2. Aggression armée

۳. در اصل، جنگ تهاجمی

4. Supreme

5. United Nations Resolution, 17 November 1950, A/RES/378(V)[B].

6. United Nations Resolution, 17 November 1950, A/RES/380(V).

7. United Nations Resolution, 31 January 1952, A/RES/599(VI).

8. United Nations Resolution, 14 December 1974: A/RES/3314 (XXIX).

برای علاقه‌مندان به تاریخ حقوق بین‌الملل دوچندان می‌سازد، ارتباط موضع‌گیری‌های نماینده ایران با نهضت ملی و به تبع آن، تحریم‌های اقتصادی مرتبط با ملی شدن صنعت نفت و پس از آن، شکست آن نهضت است. نماینده ایران در این نشست‌ها، فریدون آدمیت (۱۳۸۷-۱۲۹۹ ش.) بود که غالباً به عنوان تاریخ‌نگاری زبده در ایران با روش پژوهشی منحصر به فرد شناخته شده است. با این حال، حیات او را نباید به پایان‌نامه کارشناسی‌اش با عنوان: "امیرکبیر و ایران" و آثار متعدد دیگر او در مورد انقلاب مشروطه و زمینه‌سازان آن انقلاب فروکاست (دهباشی - ب، ۱۳۸۷: ۳۰-۲۸). کوششگری آدمیت به عنوان دانش‌آموخته سیاست و حقوق بین‌الملل و دیپلماتی ایرانی حائز جنبه‌هایی است که حتی در آن دسته از آثار او که صبغه دیپلماتیک و حقوقی بیشتری دارد نیز برای خوانندگان شناخته شده نیست.^۱ حال این آگاهی به دست آمده که آدمیت در طول مأموریت ۸ ساله‌اش در آمریکا طی سال‌های ۱۹۵۴-۱۹۵۳ م. در نخستین کمیته ویژه تعریف تجاوز و نیز در کمیته ششم مجمع عمومی ملل متحد حاضر بود و تلاش کرد در تعریف تجاوز، موضعی همخوان با شرایط آن روزهای ایران ارائه دهد (دهباشی - الف، ۱۳۸۷: ۵۵۵)؛ این همان امری است که در نوشتار حاضر، رویکرد ایرانی به تعریف تجاوز نام گرفته است. توضیح آنکه حقوقدان ایرانی به لحاظ تاریخی از زمان آشنایی با حقوق بین‌الملل مدرن^۲ و حتی پیش از ترجمه کتاب حقوق ملل (زالفلد، ۱۳۹۹) به دستور امیرکبیر کوشیده تا از این ابزار برای برآوردن منافع ملی بهره برد. آدمیت که در ۶ مهر ۱۳۳۳ / ۲۸ سپتامبر ۱۹۵۴ م. به عنوان گزارشگر کمیته ششم مجمع عمومی انتخاب شد^۳، چند سال بعد و پس از بازنشستگی در سال ۱۳۴۴ ش. و اندکی پس از تصویب قطعنامه ۲۳۳۰ مجمع عمومی، تشکیل چهارمین کمیته ویژه تعریف تجاوز (۱۹۶۷ م.) و حضور دوباره ایران میان ۳۵ دولت عضو - که سرانجام منجر به تصویب قطعنامه تعریف تجاوز گردید، دوباره توسط وزارت امور خارجه برای حضور در کمیته ویژه

۱. برای مثال بنگرید به:

Adamiyat, F. (1955). *Bahrein Islands: A legal and diplomatic study of the British-Iranian controversy*. Fredrick A. Praeger.

۲. برای مشاهده فهرست آثار آدمیت رجوع کنید به: ایرج افشار، «تازه‌ها و پاره‌های ایرانشناسی ۵۸»، بخارا، ۶۵ (۱۳۸۷): ۱۳۷.

۳. برای استناد به حقوق بین‌الملل پیش از ترجمه حقوق بین‌الملل مدرن در ایران بنگرید به یادداشت‌های انوری‌افندی، نماینده عثمانی از مذاکرات ارزنه‌الروم دوم و خاصه استدلال‌ات نماینده ایران، میرزا تقی‌خان امیرکبیر در: انوری‌افندی، (۱۴۰۲)، *سفارتنامه ایران: اسناد، مکاتبات و صورت مجالس مذاکرات ارزنه‌الروم ۱۲۵۹-۲۶۳۰ ق.*، ترجمه: نصرالله صالحی و صفیه خدیو، تهران: سخن.

۴. United Nations, 1955, *Index to Proceedings of the General Assembly, Ninth Session*, 90.

فراخوانده شد. وی در نامه‌ای تاریخی ضمن رد دعوت- با استناد به تغییر سیاست‌های دولت و لزوم تجدید نظر در دیدگاه‌های قبلی‌اش در صورت حضور مجدد در مجمع عمومی- خطاب به اردشیر زاهدی وزیر امور خارجه وقت نوشت:

«چند سال پیش که مسئله تعریف تجاوز در ملل متحد مورد گفتگو و مطالعه بود، اینجانب و دکتر آلفارو^۱ - که حالا قاضی دیوان بین‌المللی دادگستری است- فرمول مشترکی در خصوص تعریف تجاوز عرضه داشتیم که در گزارش کمیسیون مجمع عمومی ملل متحد منتشر گشته است. در انطباق عملی این فرمول نسبت به ماجرای ویتنام و جنگ عرب و اسرائیل، دولت آمریکا و اسرائیل متجاوز شناخته می‌شوند و ضمانت اجراهای مندرج در منشور ملل متحد شامل حال هر دو می‌گردد. هر گاه در کمیسیون اخیر نماینده دیگری از طرف دولت شاهنشاهی شرکت می‌جست، خود را مقید به فرمول پیشنهادی گذشته اینجانب نمی‌دانست [...] اما هر آینه اینجانب در آن کمیسیون شرکت می‌نمودم ناگزیر به دفاع از همان فرمول سابق برمی‌خاستم و [...] آمریکا و اسرائیل را متجاوز می‌شناختم و درخور نکوهش [...] و همان رویه را در مورد تعرض شوروی نسبت به چک‌اسلواکی اتخاذ می‌نمودم. زیرا حکومت قانون، تبعیض‌بردار نیست و آمریکا و روسیه و اسرائیل، هیچ کدام در تعدی دست کمی از دیگران ندارند ...» (دهباشی- الف، ۱۳۸۷: ۵۵۸).

این نامه، بیانگر تلاش دیگر نماینده ایران در کمیته ششم مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز هست: آنچه او با عنوان فرمول مشترک تعریف تجاوز خوانده و در منابع به دو شکل پیش‌نویس قطعنامه مشترک ایران- پاناما^۲ و نیز فرمول آدمیت- آلفارو^۳ نامیده شده است. البته کنشگری ایران در موضوع تعریف تجاوز به همین امر ختم نمی‌شود. ایران از ابتدا یکی از سرسخت‌ترین طرفداران درج جرم تجاوز در اساسنامه رم نیز بود. امری که با توجه به تجربه‌های تاریخی متعدد کشور و خاصه تجربه ۸ ساله جنگ تحمیلی قابل درک است. از این روی بود که از منظر ایران، دیوان کیفری بین‌المللی نیز بدون صلاحیت رسیدگی نسبت به جرم تجاوز، چیزی جز پدیده‌ای نمادین و کم‌اثر نبود (Momtaz & Baghaei Hamaneh, 2017: 1178). ایران در آن زمان نیز از دولت‌هایی بود که با ملاحظاتی Momtaz & Baghaei (2017: 1180) به لزوم بنا شدن جرم تجاوز بر قطعنامه ۳۳۱۴ تأکید داشت.

^۱. Ricardo Joaquín Alfaro Jované (1882-1971)

^۲. Iran-Panama Joint Draft Resolution

^۳. Adamiyat-Alfaro Formula

آنچه در این نوشتار در دو بخش مورد توجه قرار خواهد گرفت، دو کنشگری مهم آدمیت در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در قالب نخستین کمیته ویژه تعریف تجاوز (۱۹۵۳م.) و کمیته ششم مجمع عمومی (۱۹۵۴م.) است که جمعاً از دوم شهریور ۱۳۳۲ تا آبان ۱۳۳۳ش./ ۲۴ اوت ۱۹۵۳م. تا نوامبر ۱۹۵۴م. ادامه داشت. نخست، تلاشی که آدمیت برای شمول تجاوز اقتصادی در تعریف تجاوز نمود و دوم، پیش‌نویس قطعنامه مشترک ایران-پاناما در کمیته ششم که او از نویسندگان آن بود. به ترتیب در دو بخش به این دو موضوع پرداخته خواهد شد و در پایان از بحث نتیجه گرفته می‌شود.

پیشینه پژوهش

چنانکه پیش‌تر آمد، تا به امروز مطالعه‌ای در مورد کنشگری ایران در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در موضوع تعریف تجاوز انجام نشده است. آنچه تاکنون انجام شده، منحصر به یادنامه‌ای است که مجله بخارا در سال ۱۳۸۷ش. با موضوع فریدون آدمیت منتشر کرده و در آن به صورت گذرا به کنشگری آدمیت در ملل متحد، خاصه در موضوع تجاوز و نیز نامه پیش‌گفته او به اردشیر زاهدی وزیر امور خارجه وقت اشاره شده است. در آن شماره از مجله بخارا علی‌دهباشی (۱۳۸۷ش.) به صورت گذرا به مجموعه فعالیت‌های آدمیت در مجمع عمومی سازمان ملل متحد پرداخته است. افزون بر این، در آن یادداشت‌دهباشی گزارش کوتاهی را به قلم آدمیت در مورد رویکرد ایران به موضوع تعریف تجاوز در سازمان ملل متحد نقل کرده است. علاوه بر یادداشت پیش‌گفته، مطالعات موجود در مورد رویکرد ایران به مقوله تجاوز، غالباً به حقوق بین‌الملل کیفری و اساسنامه رم محدود می‌شود. در این مورد، مقاله مشترک دکتر جمشید ممتاز و اسماعیل بقایی هامانه (۲۰۱۷م.) به زبان انگلیسی با عنوان "ایران" قابل توجه است. مقاله مزبور، البته به موضوع کنشگری ایران به نمایندگی فریدون آدمیت در سازمان ملل متحد اشاره‌ای ندارد. در منابع غربی، هر چند به صورت مبسوط به رویکرد ایران در کمیسیون ویژه تعریف تجاوز و کمیته ششم مجمع عمومی سازمان ملل متحد پرداخته نشده، متن پیش‌نویس مشترک ایران و پاناما به عنوان یک تلاش علمی قابل استناد بررسی شده است. کتاب ژولیوس استون (۱۹۵۸م.) با عنوان "تجاوز و نظم جهانی از جمله آثاری است که در بررسی مقوله تعریف تجاوز به پیش‌نویس مشترک ایران و پاناما استناد کرده است. با این حال، فراتر از این، نه در آثار شخص آدمیت و نه در آثار سایر حقوقدانان بین‌المللی، پژوهش مستقلی در مورد این کنشگری ایران به نمایندگی

فریدون آدمیت وجود ندارد. از این رو است که پژوهش حاضر برای صورت‌بندی رویکرد ایران، عمدتاً بر اسناد و صورت‌جلسات مجمع عمومی سازمان ملل متحد تکیه کرده است. بر این اساس، نوشتار حاضر از حیث موضوع و منابع مورد مطالعه و عمدتاً اسناد سازمان ملل متحد فاقد پیشینه پژوهشی به زبان فارسی و انگلیسی است.

نخستین کمیته ویژه تعریف تجاوز و تلاش برای درج تجاوز اقتصادی

در قطعنامه شماره ۶۸۸^۱ مورخ ۲۹ آذر ۱۳۳۱ / ۲۰ دسامبر ۱۹۵۲ م. مجمع عمومی سازمان ملل متحد با در نظر گرفتن دشواری تعریف تجاوز، تصمیم به ایجاد کمیته‌ای ویژه متشکل از پانزده دولت گرفت که نام ایران نیز در آن میان دیده می‌شد. هدف وفق این قطعنامه، ارائه پیش‌نویسی از تعریف و یا مفهوم تجاوز به اجلاسیه نهم مجمع عمومی بود. آدمیت به نمایندگی از ایران از تاریخ ۲ تا ۳۰ شهریور ۱۳۳۲ / ۲۴ اوت تا ۲۱ سپتامبر ۱۹۵۳ در جلسات این کمیته حاضر بود و نخستین تلاش‌های او را در این کمیته می‌توان در مواضعی جست که در موضوع تجاوز اقتصادی اتخاذ کرده است؛ امری که نمی‌تواند با شرایط اقتصادی ایران پس از ملی شدن صنعت نفت بی‌ارتباط باشد. دکتر محمد مصدق در جلسه سوم آذر ۱۳۳۰ در مجلس شورای ملی به صراحت به این مسئله اشاره کرد و گفت: «مقصود و منظور غایی [انگلیسی‌ها] در باب نفت این است که اولاً نفت کماکان به دست خود آنها تصفیه و حمل و توزیع شود [...] و ثانیاً می‌خواهند تمام نفت ایران منحصراً با ثمن بخش بر طبق قرارداد به آنها واگذار شود» (موحد-ب، ۱۳۹۸: ۳۵۶). در سال‌های اخیر و پس از وضع اقدامات قهری یکجانبه علیه ایران نیز دوباره اصطلاح تجاوز اقتصادی شنیده می‌شود^۲، اما مراد از تجاوز اقتصادی چیست و چه خاستگاهی دارد؟

الف - چیستی تجاوز اقتصادی

برخی پژوهشگران، تجاوز اقتصادی را اینطور تعریف کرده‌اند: «هر گونه عمل یکجانبه از سوی یک دولت که علیه دولت دیگر یا گروهی از دولت‌ها انجام شود و قصد آن محروم کردن آن دولت‌ها از منابع ضروری باشد و حقیقتاً نیز به این نتیجه بینجامد، به‌طور جدی

^۱. United Nations Resolution, 20 December 1953, A/RES/688(VII).

^۲. برای مثال بنگرید به سخنان نماینده ایران در جلسات استماع پرونده نقض عهدنامه مودت ۱۹۵۵ م. در روز ۲۷ اوت ۲۰۱۸ م. در: International Court of Justice. (2018, August 27). *Alleged violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic Republic of Iran v. United States of America): Verbatim record* (p. 24). The Hague: ICJ.

فعالیت‌های اقتصادی عادی آنها را مختل نماید و در نتیجه، حق حاکمیتی آن دولت‌ها را بر اتخاذ تصمیمات سیاسی خود تهدید کند، عمل تجاوز اقتصادی تلقی می‌شود» (Domb, 1978: 99). آنان این تعریف را دارای چهار عنصر مهم می‌دانند: نخست اینکه لازم است نفس عمل، غیرقانونی باشد (Domb, 1978: 96). در تعریف، عنصر قصد نیز بر این موضوع افزوده شده که طبیعتاً در صورت تجاوز مسلحانه، موضوعیت پیدا نخواهد کرد. اما مادون این آستانه، اقداماتی که با هدف اخلال در اقتصاد دولت دیگر به مثابه ابزار اجبار آن دولت اتخاذ می‌شود را باید مداخله غیرقانونی دانست (Domb, 1978: 97). این عنصر دومی است که مورد توجه پژوهشگران مزبور قرار گرفته است: اثبات قصد محروم کردن آن دولت‌ها از منابع ضروری دشوار است (Domb, 1978: 97). دیگر اینکه لازم است عمل دولت از حیث شدت بتواند وصف تجاوزکارانه بیابد. به دیگر بیان، کافی نیست که عمل، نقض حقوق بین‌الملل باشد، بلکه لازم است به درجه‌ای نیز باشد که صلح و امنیت آن دولت را به مخاطره اندازد. در غیر این صورت عمل می‌تواند نامشروع، مداخله‌جویانه یا قهرآمیز باشد، اما تجاوز اقتصادی نخواهد بود (Domb, 1978: 97). آخرین عنصری که مورد توجه این حقوقدانان قرار گرفته، این است که ضرورتی وجود ندارد که عمل مورد بحث، ماهیتاً اقتصادی باشد (Domb, 1978: 98). اقداماتی از قبیل وضع تعرفه‌ها و عوارض گمرکی فزاینده، وضع محدودیت‌های مقداری، رویه‌های تجاری ناعادلانه، سوبسیدها، دامپینگ (قیمت‌شکنی)، انواع محدودیت‌های تجاری از قبیل بایکوت و تحریم اقتصادی و یا حتی انسداد دارایی‌ها را می‌توان مجموعه‌ای از مهم‌ترین عناصر اقتصادی دانست.

با این حال، ضرورتی وجود ندارد که تجاوز اقتصادی، خود عملی اقتصادی باشد. برای مثال مقوله محاصره^۱ که در فرمول مشترک آدمیت-آلفارو و نیز قطعنامه ۳۳۱۴ به عنوان یکی از مصادیق تجاوز شناخته شده، تا زمانی که با هدف محروم کردن یک دولت از منابع اقتصادی صورت نگیرد، نمی‌تواند مصداق تجاوز اقتصادی تلقی شود (Domb, 1978: 98). هر چند اصطلاح تجاوز اقتصادی با کنشگری حقوقدانان شوروی (سوویت) در جامعه ملل شناخته می‌شود (Domb, 1978: 86)، یکی از نخستین صورت‌بندی‌های این مفهوم را می‌توان در سخنرانی سامنر ولس^۲ معاون وقت وزارت خارجه ایالات متحده آمریکا در ۱۹۴۳م. با عنوان «رهایی از تجاوز اقتصادی»^۳ یافت (Sellars, 2020: 17). مفهوم تجاوز

¹. Blockade

². Sumner Welles (1892-1961)

³. Freedom from Economic Aggression

اقتصادی از آغاز مخالفان جدی داشته است. شوروی حتی در نخستین قطعنامه پیشنهادی خود در موضوع تعریف تجاوز تحت عنوان وظایف دولت‌ها در صورت بروز منازعات^۱ در اکتبر ۱۹۵۰م. به اصطلاح تجاوز اقتصادی اشاره‌ای ننمود (Union of Soviet Socialist Republics, 1950). در واقع، شوروی تنها در سال ۱۹۵۳م. در نخستین کمیته ویژه تعریف تجاوز بود که با افزودن تجاوز اقتصادی و ایدئولوژیک، متن سال ۱۹۵۰م. خود را تکمیل کرد (Broms, 1977: 324). نماینده آن دولت، مارازوف^۲، علت این تدبیر را فشار دولت‌های آسیایی و آمریکای لاتین برای در نظر گرفتن تجاوز اقتصادی، ایدئولوژیک و غیرمستقیم دانست؛ ادعایی که با توجه به فراگیر شدن دکترین گراو^۳ از سال ۱۹۴۸م. در آمریکای لاتین در موضوع منع تجاوز اقتصادی بی‌راه به نظر نمی‌رسد.^۴

از دیدگاه برخی دولت‌های آمریکای لاتین - از جمله بولیوی - امکان استنباط ممنوعیت تجاوز اقتصادی از اصول استقلال اقتصادی، برابری حاکمیت دولت‌ها و منع مداخله در امور داخلی کشورها مندرج در منشور وجود داشت (Stone, 1958: 58). هر چند که پیش از آن در کنفرانس سان‌فرانسیسکو، پیشنهاد برزیل برای اصلاح بند ۴ از ماده ۲ منشور و افزودن تهدید یا توسل به اقدامات اقتصادی با ۲۶ نظر مخالف رد شده بود (Mitro, 2022: 26). بولیوی در پیش‌نویس تعریف خود در سال ۱۹۵۲م. آورده بود: «... عمل یکجانبه‌ای که یک دولت را از منابع اقتصادی حاصل از تجارت عادلانه بین‌المللی محروم کند، یا اقتصاد پایه آن را به خطر بیندازد و در نتیجه، امنیت آن دولت را مختل نموده یا آن را از دفاع از خود و همکاری در دفاع جمعی از صلح ناتوان کند نیز باید به‌عنوان تجاوز در نظر گرفته شود» (Bolivia, 1952: para.3). این دولت معتقد بود که علیرغم برابری حقوقی، دولت‌ها فاقد برابری اقتصادی هستند و همین امر می‌تواند امکان اعمال فشار از طرف دولت قوی‌تر را نسبت به دولتی که از حیث اقتصادی ضعیف‌تر است، فراهم آورد؛ این رویکرد البته در همان زمان مورد انتقاد بسیاری از دولت‌ها قرار گرفت.^۵ در سال ۱۹۵۳م. نیز بولیوی مدعی بود که

^۱. Duties of States in the Event of the Outbreak of Hostilities

^۲. M. Morozov

^۳. Grau Doctrine

^۴. این دکترین که تدبیر رئیس‌جمهور وقت کوبا، رامون گراو سن‌مارتین بود، در سال ۱۹۴۸م. در نهمین کنفرانس بین‌المللی دولت‌های آمریکایی در بوگوتا مطرح شد. دکترین گراو بر ممنوعیت تجاوز اقتصادی مبتنی بود و عدالت اجتماعی و از جمله پرداخت دستمزد منصفانه به کارگران را ترویج کرد. بعدها اصل منع تجاوز در قالب «اقدامات قهرآمیز دارای ماهیت اقتصادی یا سیاسی»، در ماده ۲۰ منشور سازمان کشورهای آمریکایی تثبیت شد.

^۵. برای مثال، بنگرید به نظر سر جرالد فیتز‌موریس، نماینده بریتانیا در مورد این پیش‌نویس که آن را منتج به تبدیل خطاهای کوچک به تجاوز می‌داند.

استقلال سیاسی، رابطه نزدیکی با استقلال اقتصادی دارد و تهدید آن به همان اندازه عمل تجاوز کارانه است که تجاوز نظامی (United Nations-G, 1954: para70)؛ بولیوی البته در این مسیر تنها نبود.

ب- آدمیت و تجاوز اقتصادی

مواضع فریدون آدمیت نماینده ایران که در بستر نهضت ملی ایران و فشارهای اقتصادی ناشی از آن شکل گرفته بود، در سه بند در کمیته ویژه تعریف تجاوز (۱۹۵۳م.) ثبت شده که هر سه به گونه‌ای دایره مدار تجاوز اقتصادی و یا غیرمستقیم است. در مداخله نخست، او که پس از نماینده بولیوی سخن می‌گفت، ابتدا کوشید تا معنای گسترده‌ای از تجاوز به دست دهد. در دیدگاه او نیز همانند نماینده بولیوی: «در معنای منشور، جز تجاوز نظامی، اشکال دیگری از تجاوز نیز وجود دارد. هر عملی که همان هدف غایی حمله مسلحانه را داشته باشد یا به منظور به مخاطره انداختن استقلال یک دولت، شامل استفاده از قوه قهریه^۱ باشد، باید تجاوز کارانه پنداشته شود. این تفسیر مورد تأیید حقوقدان برجسته، سر رابرت فیلیمور نیز قرار گرفته است. او می‌گوید: هر گاه دلیل کافی و تنها دلیل یک مقرر، غیرقابل انکار و قطعی باشد، چنین مقرره‌ای می‌تواند به مواردی نیز تعمیم یابد که همان دلیل در آنها صدق می‌کند، حتی اگر مقرر در معنای مستقیم اصطلاحات به کار رفته، شامل آن موارد نگردد. [برای مثال] در معاهده‌ای آمده بود که یک شهر خاص نباید توسط دیوارها مستحکم شود. [چون] در زمانی که پیمان منعقد می‌شد، دیوار تنها نوع استحکامات موجود بوده، استحکام آن شهر از طریق خندق‌ها و خاکریزها نیز قانونی نیست؛ زیرا روح و مقصود معاهده، جلوگیری از استحکام شهر بوده است. (Phillimore, 1882: 111). به همین ترتیب، تجاوز اقتصادی هر چند به‌طور مشخص در منشور نام برده نشده، در حکم محکومیت کلی منشور نسبت به همه اعمال تجاوز کارانه می‌گنجد» (United Nations, 1953, para. 52). چنانکه پیش‌تر آمد، نماینده ایران در این مواضع خود نسبت به تجاوز اقتصادی تنها نبود؛ هم‌زمان نمایندگان شوروی، بولیوی، مکزیک و جمهوری دومینیکن نیز از این رویکرد دفاع می‌کردند.

دومین بار، آدمیت در جایگاه دفاع از درج تجاوز غیرمستقیم^۲ - به عنوان یکی از مصادیق تجاوز- به مقوله تجاوز اقتصادی پرداخت. از دیدگاه او: «تجاوز اقتصادی، یکی از مهم‌ترین

United Nations. (1952). *Official records of the General Assembly, sixth session, Sixth Committee, 292nd meeting, Paris* (paras. 47-48).

¹. Coercion

². Indirect Aggression

اشکال تجاوز غیرمستقیم است. این امر به دلیل تفاوت در قابلیت‌های اقتصادی کشورهای مختلف امکان‌پذیر شده است. چنین نابرابری به ملت‌های صنعتی پیشرفته اجازه می‌دهد که از کشورهای کمتر توسعه‌یافته منتفع شوند و با ایجاد فلج اقتصادی، به طور مستقیم ثبات اقتصادی و در نتیجه استقلال سیاسی کشورهای مزبور را به خطر بیندازند. اقدامات اقتصادی و سیاسی قهرآمیز^۱ که مستقیم یا غیرمستقیم علیه یک دولت اتخاذ شود و با هدف اخلال در اعمال حاکمیت آن دولت بر منابع طبیعی خود یا تلاش‌هایش در مسیر توسعه اقتصادی طراحی شده باشد، مهم‌ترین عامل در تجاوز اقتصادی محسوب می‌شود. اگر چه تجاوز اقتصادی به‌صراحت در منشور ذکر نشده، اما حقیقت این است که این نوع تجاوز در زمره اعمالی قرار دارد که در منشور به‌عنوان اعمال تجاوزکارانه^۲ محکوم شده‌اند» (United Nations, 1953, para. 73).

آدمیت در حالی که تلاش می‌کرد تا مرز خود را با موضوع تجاوز ایدئولوژیک - به عنوان یکی از خواسته‌های بلوک شرق - حفظ کند، مسئله تجاوز غیرمستقیم پیشنهاد شده توسط شوروی و دولت‌های آمریکای لاتین را به تجاوز اقتصادی فرو نمی‌کاست. بنابراین، او در سومین موضع‌گیری‌اش در طول مدت کمیته ویژه تعریف تجاوز، رویکرد ایران را نسبت به تجاوز غیرمستقیم روشن ساخت: «امیدواریم که تعریف مورد نظر [از تجاوز] شامل مداخله در امور داخلی یا خارجی یک دولت دیگر تحت عنوان تجاوز غیرمستقیم باشد. از دیدگاه حقوق بین‌الملل، چنین مداخله‌ای تهدیدی علیه صلح و استقلال ملی محسوب می‌شود. به این شکل از تجاوز غیرمستقیم لازم است به‌عنوان مکمل، تحریک مستقیم یا غیرمستقیم به جنگ داخلی، تهدید علیه امنیت داخلی و تحریک به شورش از طریق تأمین سلاح یا سایر ابزارها نیز اضافه شود. همه این اقدامات باید در متن تعریف پیشنهادی ذکر گردد» (United Nations, 1953, para. 83). این موضع‌گیری هر چند مورد موافقت و حمایت نماینده بولیوی نیز قرار گرفت، چندان مقبول جبهه مقابل نبود، دولت‌های مخالف برای مواضع خود دلایلی ارائه می‌دادند. برای مثال، در دیدگاه نماینده ایالات متحده آمریکا، گسترش مفهوم تجاوز می‌توانست پیامدهای منفی جدی به همراه داشته باشد. در بیان این نماینده، اگر چه استقلال سیاسی یک دولت به استقلال اقتصادی آن وابسته است، اما این دو نمی‌توانند در یک سطح قرار گیرند و بر همین اساس، با درج تجاوز اقتصادی، کل مفهوم تجاوز تضعیف شده و تعریف پیشنهادی در مواردی که باید در اصل بیشترین کاربرد را داشته باشد - یعنی

¹. Coercive Economic and Political Measures

². Acts of Aggression

تجاوز مسلحانه- بی‌اثر خواهد گردید. گسترش این دایره در دیدگاه ایالات متحده اعتبار سازمان ملل متحد را نیز مخدوش می‌کند (United Nations, 1953, para. 76). دومین دلیل مخالفان به ماده ۵۱ منشور سازمان ملل متحد و دفاع مشروع مرتبط بود. توضیح آنکه در نظر مخالفان، تجاوز اقتصادی نمی‌توانست حق ذاتی دفاع مشروع را در پی داشته باشد، زیرا این مقوله صرفاً در صورت حمله مسلحانه قابل اجراست. لذا اگر تجاوز اقتصادی نیز در تعریف موضوعیت یابد، می‌تواند خود با توجیه دفاع مشروع، دایره آن را گسترش دهد و این بدان معنی است که به‌جای حفظ صلح، عاملی برای برهم زدن آن به تعریف افزوده‌ایم (United Nations, 1953, para. 77). هر چند در مشروح مذاکرات کمیته آمده که به این انتقاد پاسخ داده شده و دولت‌های موافق با درج تجاوز اقتصادی و تجاوز غیرمستقیم، آن را به دلیل فقدان عنصر فوریت^۱ لزوماً مستلزم پاسخ نظامی نمی‌دانند و مرادشان صرفاً پذیرش حق اقدام متقابل دولت مورد تجاوز است، این پاسخ مورد قبول جبهه مقابل قرار نگرفته است (United Nations, 1953, para. 77). پس از این گفتگوها نیز، هر جا مجالی برای طرح موضوع تجاوز اقتصادی، خصوصاً در چارچوب سازمان ملل متحد بوده، آگاهانه از گسترش دایره بند ۲ از ماده ۴ احتراز شده است. برای مثال در قطعنامه ۲۱۳۱ مجمع عمومی با عنوان «اعلامیه عدم پذیرش مداخله در امور داخلی دولت‌ها و حمایت از استقلال و حاکمیت آنها» موسوم به قطعنامه منع مداخله مصوب ۱۹۶۵م. صرفاً انجام یا تشویق اقدامات اقتصادی، سیاسی و هر گونه اقدام دیگر به منظور اجبار دولت دیگر منع شده است. در پاره‌ای قطعنامه‌های دیگر نیز از جمله قطعنامه‌های ۳۱۷۱ و ۳۲۸۱ در سال‌های ۱۹۷۳ و ۱۹۷۴م. که عمدتاً در زمره تلاش‌های جهان سومی طبقه‌بندی می‌شوند، نه از اصطلاح تجاوز اقتصادی، بلکه از فشار اقتصادی^۲ استفاده شده است. با این همه، برخی نویسندگان با استناد به بند ۴ قطعنامه ۳۳۱۴ در موضوع اختیارات شورای امنیت در تشخیص انواع دیگر تجاوز، از حیث تئوریک هنوز امکان تعیین تجاوز اقتصادی را توسط شورای امنیت منتفی نمی‌دانند (Mitro, 2022: 16).

کمیته ششم مجمع عمومی و پیش‌نویس قطعنامه مشترک ایران و پاناما

آدمیت به عنوان نماینده ایران در نخستین کمیته ویژه تعریف تجاوز (۱۹۵۳م.)، در نامه ۱۵ سال بعد خود به اردشیر زاهدی وزیر امور خارجه وقت با استناد به فرمولی که با همکاری آلفارو تهیه کرده، از حضور مجدد در روند تعریف تجاوز اجتناب می‌کند. این فرمول که نسخه

^۱. Urgency

^۲. Economic Coercion

اولیه‌اش در ۱۲ آبان ۱۳۳۳/۳ نوامبر ۱۹۵۴ و نسخه اصلاحی آن^۱ (United Nations-H, 1954) در ۶ نوامبر در کمیته ششم مجمع عمومی ارائه شده، بر خلاف مواضع آدمیت در نخستین کمیته ویژه و نیز برخلاف برخی از قطعنامه‌های پیشنهادی دولت‌ها از جمله شوروی (United Nations-I, 1954)، هیچگونه اشاره‌ای به تجاوز اقتصادی و غیرمستقیم ندارد و کوشیده تا جای ممکن از ضرورت حمله مسلحانه در تعریف تجاوز منحرف نشود. این البته با توجه به حوادث پس از کودتا و خاصه متوقف شدن تحریم‌ها و تصویب قرارداد کنسرسیوم نفت در ۲۹ مهر ۱۳۳۳ در مجلس شورا قابل توجیه است (موحد-الف، ۱۳۹۸: ۳۷۲). به دیگر بیان، سیاست دولت ایران در این برهه زمانی به گونه‌ای تغییر کرده بود که آدمیت به عنوان نماینده ایران دیگر نمی‌توانست بر لزوم درج تجاوز اقتصادی و غیرمستقیم پای بفشارد. در غیر این صورت بدیهی است که وجود تجاوز اقتصادی در تعریف، به نفع دولت‌هایی است که از حیث اقتصادی ضعیف‌ترند (Mitro, 2022: 26) و نماینده ایران نمی‌بایست در مقابل رویکرد قبلی‌اش ایستاده و با این حال نمی‌توان انکار کرد که پیش‌نویس قطعنامه مشترک ایران-پاناما (فرمول مشترک آدمیت-آلفارو) از حیث متن، رویکرد موافق یا مخالف دولت‌ها به آن و نیز پاسخ نویسندگانش حائز اهمیت است. سه بخش پیش‌روی، نخست به متن، سپس به رویکرد دولت‌ها و در پایان به پاسخ نویسندگان به انتقادات اختصاص یافته است.

الف- متن پیش‌نویس قطعنامه مشترک ایران-پاناما (۱۹۵۴ م.)

متن پیش‌نویس قطعنامه به شرح ذیل است:

«مجمع عمومی با توجه به اینکه اگر چه وجود تجاوز ممکن است از شرایط خاص هر مورد استنباط شود، اما تعریف تجاوز با اشاره به عناصر تشکیل‌دهنده آن، به‌منظور تضمین صلح و امنیت بین‌المللی و توسعه حقوق کیفری بین‌المللی ممکن و مطلوب است و نیز با توجه به اینکه تدوین دستورالعمل‌هایی برای راهنمایی نهادهای بین‌المللی در آینده که ممکن است وظیفه تعیین متجاوز را برعهده گیرند، سودمند خواهد بود، اعلام می‌دارد که:

^۱. متن اولیه که سه روز قبل در ۳ نوامبر تهیه شده بود، تنها دو تفاوت کوچک در بند نخست و بند «ت» داشت. در بند نخست، به جای «استفاده از نیروهای مسلح» از عبارت «هر گونه استفاده از نیروهای مسلح» استفاده شده بود و در بند «ت»، به جای تشویق سازماندهی گروه‌های مسلح «توسط یک دولت»، از عبارت «مقامات یا یک دولت» استفاده شده بود که مورد اخیر به پیشنهاد نماینده پرو حذف شد.

۱. تجاوز، استفاده از نیروهای مسلح توسط یک دولت علیه دولت دیگر برای هر هدفی جز اعمال حق ذاتی دفاع مشروع فردی یا جمعی و یا در اجرای تصمیم یا توصیه یک رکن صلاحیتدار ملل متحد است.
۲. مطابق تعریف فوق، علاوه بر هر عمل دیگری که آن نهادهای بین‌المللی - که ممکن است برای تعیین متجاوز فراخوانده شوند - به عنوان تجاوز اعلام نمایند، اقدامات زیر در هر حالتی عمل تجاوزکارانه محسوب می‌شوند:
 - الف) تهاجم نیروهای مسلح یک دولت به قلمروی که به دولت دیگر تعلق دارد یا تحت صلاحیت مؤثر دولت دیگر است.
 - ب) حمله مسلحانه علیه قلمرو، جمعیت یا نیروی زمینی، دریایی یا هوایی یک دولت توسط نیروی زمینی، دریایی یا هوایی دولت دیگر
 - پ) محاصره ساحل، بنادر یا هر بخش دیگری از قلمروی یک دولت توسط نیروی زمینی، دریایی یا هوایی دولت دیگر
 - ت) سازماندهی یا تشویق به سازماندهی گروه‌های مسلح توسط یک دولت در قلمروی خود یا هر قلمروی دیگر برای انجام حملات به قلمروی دولت دیگر یا برتافتن سازماندهی چنین گروه‌هایی در قلمرو خود یا تحمل استفاده از قلمروی خود توسط این گروه‌های مسلح به عنوان پایگاه عملیات یا نقطه آغاز حمله به قلمروی دولت دیگر، همچنین مشارکت مستقیم یا حمایت از چنین حملاتی» (United Nations, 1957: 31).

ب- رویکرد دولت‌ها به پیش‌نویس قطعنامه مشترک ایران - پاناما

اشویبل^۱ در درس خود در آکادمی حقوق بین‌الملل برای تعریف تجاوز ۵ شیوه برشمرده است: تعریف رویه‌ای^۲، تعریف عمومی^۳، تعریف موردی^۴، تعریف مرکب^۵ و تعریف بر مبنای رویه قضایی^۶. در شکل نخست، دولتی متجاوز پنداشته خواهد شد که نتواند با فرایندهای حل و فصل اختلاف مندرج در یک معاهده منطبق شود (Schwebel, 1972: 411-418). از منظر او قطعنامه ۳۷۸ مجمع عمومی، نمونه‌ای برای اینگونه تعریف محسوب می‌شود.

۱. در فارسی «شوئیل» نیز نوشته شده است.

۲. Procedural Definition

۳. General Definition

۴. Enumerative Definition

۵. Combined Definition

۶. Case Law Definition

(Schwebel, Schwebel, 1972: 436). نوع دوم، تعریف عمومی است که بدون برشمردن مصادیق تجاوز به بیان اوصاف آن می‌پردازد. تعریف موردی، طبعاً مصادیق تجاوز را بیان می‌کند و تعریف مرکب، ترکیب تعریف عمومی و موردی است. به دیگر بیان، ابتدا به صورت‌بندی آنچه تجاوز پنداشته می‌شود، پرداخته و سپس تلاش می‌شود که با بیان مصادیق و محدودیت‌ها، قلمروی تعریف مشخص شود. تعریف بر مبنای رویه قضایی نیز در دیدگاه اشویبیل با تقویت بدنه رویه قضایی قوام می‌یابد؛ به گونه‌ای که با انباشت رویه قضایی، مفاهیم پایه‌ای نیز تدریجاً قابل درک خواهند شد (Schwebel, 1972: 444). او در تفصیل این ایده به عبارتی از نیکولاس تیتولسکو^۱، وزیر امور خارجه رومانی استناد می‌کند که معتقد بود، هر زمان که یک دولت به عنوان متجاوز شناخته می‌شود، تعریفی از تجاوز ارائه می‌گردد که خاص آن وقایع است (Schwebel, 1972: 444). تقسیم دیگری نیز می‌توان در موضوع تعریف تجاوز ارائه داد و آن تفکیک تعریف پیشینی از پسینی است که شکل اخیر، هوادار تعیین موردی تجاوز پس از وقوع آن است (Mcdougal, 2017: 60). فرمول پیشنهادی آدمیت-آل‌فارو، چنانکه از تعاریف فوق برمی‌آید، به شیوه مرکب دست به تعریف تجاوز زده است.

بررسی پیش‌نویس‌های ارائه شده توسط دولت‌ها- از جمله پیشنهاد مورد بحث این نوشتار- و مشروح انتقادات و دفاعیات صورت گرفته در جلسات ۴۱۵ تا ۴۱۹ کمیته ششم مجمع عمومی از تاریخ ۱۳ تا ۱۹ آبان ۱۳۳۳/ چهارم تا دهم نوامبر ۱۹۵۴م. قابل دسترسی است. در بخشی از این جلسات، در کنار بحث در مورد سایر پیش‌نویس‌ها، به پیش‌نویس مشترک ایران- پاناما هم پرداخته شده است. در جلسه نخست بحث (معادل نشست ۴۱۵ کمیته ششم) (United Nations-B, 1954)، نمایندگان لهستان (United Nations-B, 1954: para. 26) و ایالات متحده آمریکا (United Nations-B, 1954: para. 32-35) در نقد متن پیشنهادی ایران- پاناما و نماینده مکزیک در تحسین آن- به عنوان بهترین پیش‌نویس- (United Nations-B, 1954: para. 48) سخن گفتند. نماینده ایالات متحده متن پیشنهادی را در برگیرنده چند ایراد می‌دانست: نخست اینکه مقدمه متن با تأثیر پذیرفتن از قطعنامه ۵۹۹ مجمع عمومی کوشیده تا دو موضوع حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و توسعه حقوق بین‌الملل کیفی را در متنی واحد بگنجانند. این امر افزون بر ایجاد ابهام، خارج از مقصود فعلی دولت‌هاست. دوم اینکه ارائه دستورالعمل توسط مجمع عمومی به شورای امنیت، چنانکه در بند دوم از مقدمه متن پیشنهادی آمده، نادرست است. به علاوه، مشخص نیست

¹. Nicolae Titulescu (1882-1941)

که در این بند، مراد از «نهادهای بین‌المللی» - که ممکن است برای تعیین متجاوز فراخوانده شوند - چیست؟ سوم اینکه اگر بند نخست - تعریف عمومی - بناست دربرگیرنده تمامی انواع تجاوز باشد، تکلیف براندازی حکومت، تجاوز غیرمستقیم و تجاوز اقتصادی چیست؟ در بند دوم نیز مشخص نیست که فهرست اعمال شناخته شده حصری است یا تمثیلی. در آخر نیز نماینده آمریکا به ابهام متن در موضوع شق "پ" می‌پردازد. در این بند، مشخص نیست که تکلیف دولتی که از سرکوب گروه‌های مسلح فعال در قلمروی خود ناتوان است، چه خواهد بود.

در جلسه دوم (معادل نشست ۴۱۶ کمیته ششم) (United Nations-C, 1954)، نوبت به طرح مواضع شوروی (United Nations-C, 1954: paras. 37-48) و کوبا (United Nations-C, 1954: paras. 11-15) در مورد پیش‌نویس ایران - پاناما رسید. در دیدگاه نماینده دولت شوروی، این گزاره که هر عملی که در مقام دفاع مشروع انجام نشود، می‌تواند تجاوز محسوب گردد، منبع ابهام در متن پیشنهادی است. نیز بند دوم و فهرست ذیل آن با توجه به فقدان توجه به شرایطی که عمل مزبور در آن شرایط ارتکاب یافته، از نظر نماینده شوروی می‌تواند مشکل‌آفرین باشد. خاصه اینکه در بند "ت" از این فهرست، پا فراتر گذاشته شده و علاوه بر تجاوز، تهدید به تجاوز نیز در تعریف پذیرفته شده است. علاوه بر این، از نظر نماینده شوروی این ایراد نیز به فهرست مندرج در بند ۲ پیشنهاد وارد است که اعلان جنگ^۱ را در بر نگرفته است. در پایان نیز نماینده دولت مزبور اعلام داشت که نگران‌کننده‌ترین نکته در پیش‌نویس مشترک این است که به تجاوز سیاسی، استراتژیک یا اقتصادی پرداخته نشده است (United Nations-C, 1954: para. 42).

در جلسه سوم (معادل نشست ۴۱۷ کمیته ششم) (United Nations-D, 1954)، دولت‌های مصر (United Nations-D, 1954: 4-22)، هلند (United Nations-D, 1954: para. 28) و چین (United Nations-D, 1954: paras. 29-36) به اظهار نظر در مورد متن پیشنهادی پرداختند. نماینده هلند محدود شدن تجاوز به توسل به نیروهای مسلح و بی‌توجهی به تهدید فوری به توسل به این نیروها را یکی از ایرادهای این متن می‌دانست. علاوه بر این، عدم توجه به توسل به زور علیه قلمروهای تحت رژیم بین‌المللی نیز ایراد دیگر این متن از منظر نماینده هلند بود و در نظر نماینده هلند، در حالی که در باب این دو مورد در متن تعیین تکلیف نشده بود، تعریف به گونه‌ای وسیع ارائه شده بود که حتی درگیری‌های مرزی نیز می‌توانست عنوان تجاوز بیابد. افزون بر این، دولت مزبور مانند

¹. Declaration of War

شوروی نسبت به قید «در هر حالت» در بند ۲ موضع داشت. نماینده چین نیز معتقد بود که هر چند بند ۲ متن پیشنهادی ایران به محاصره و استفاده از گروه‌های مسلح به عنوان مصادیق تجاوز غیرمستقیم اشاره کرده، نفس منع تجاوز غیرمستقیم یا اعمال خرابکارانه سازمان‌یافته در متن دیده نمی‌شود. متن پیشنهادی ایران - پاناما از دیدگاه نماینده چین با درج اصطلاح «نیروهای مسلح» به جای «زور» با تزییق دامنه بند ۴ از ماده ۲ منشور، راه را برای شمول تجاوز غیرمستقیم بسته است. تعبیر نماینده چین در نوع خود بدیع است: «پیش‌نویس قطعنامه مشترک هیچ پیشرفتی نسبت به تعریف پولیتیس^۱ ندارد. شاید بدین دلیل که برای مقبول واقع شدنش امتیازات زیادی داده شده است. این پیش‌نویس از حیث علمی هم مورد قبول نیست ...» (United Nations-D, 1954: para. 34).

جلسه چهارم (معادل نشست ۴۱۸ کمیته ششم) (United Nations-E, 1954) مجال اعلام موافقت دولت پرو (United Nations-E, 1954: paras. 24-32) با فرمول آدمیت - آلفارو پس از مقایسه آن با پیش‌نویس پیشنهادی شوروی بود. سپس نماینده چکاسلواکی (United Nations-E, 1954: paras. 33-49) انتقاداتی را نسبت به فرمول مورد بحث ابراز کرد. او نیز مانند برخی دیگر از نمایندگان، فقدان اعلان جنگ را در بند ۲ خاطرنشان کرد و سپس با توجه به صلاحیت انحصاری شورای امنیت، عبارت «آن نهادهای بین‌المللی - که ممکن است برای تعیین متجاوز فراخوانده شوند» را مغایر با منشور دانست. در پایان نیز نماینده یوگوسلاوی (United Nations-E, 1954: paras. 50-56) در عین تمجید متن، آن را از انتقاد بی‌نصیب نگذاشت. مهم‌ترین انتقاد نماینده مزبور البته تکرار گزاره برخی دیگر از نمایندگان بود که متن پیشنهادی در بند "ت" آستانه تجاوز را از توسل به زور، به صرف تهدید فروکاسته است.

در جلسه پنجم (معادل نشست ۴۱۹ کمیته ششم) (United Nations-F, 1954) و آخرین جلسه بررسی پیش‌نویس‌ها، نماینده شوروی (United Nations-F, 1954: paras. 1-4) بر موضع خود در بی‌نقص بودن پیش‌نویس آن دولت نسبت به پیش‌نویس مشترک ایران و پاناما اصرار کرد و اکوادور (United Nations-F, 1954: para. 35) در حمایت از پیش‌نویس مشترک موضع گرفت.

^۱. Litvinov-Politis Formula

ب- پاسخ نویسندگان پیش‌نویس قطعنامه مشترک به انتقادات دولت‌ها

در پنج جلسه بررسی متن، البته آدمیت و آلفارو در دفاع از فرمول پیشنهادی خود کوشیدند. آدمیت در جلسه دوم برای نخستین بار از پیشنهاد مشترک دفاع کرد. او پیشنهاد مشترک را دربرگیرنده پنج نتیجه‌گیری نویسندگان از جلسات کمیته ویژه تعریف تجاوز خواند: نتیجه نخست اینکه تعریف تجاوز توسط اکثریت دولت‌ها ممکن و مطلوب پنداشته می‌شود، دوم اینکه تعریف مرکب، از جهت عملی از سایر انواع تعاریف برتر است، سوم- که گزاره پیشین این نوشتار را در مورد نقش تغییر سیاست داخلی ایران در ترک جانبداری از تجاوز اقتصادی و غیرمستقیم به گونه‌ای اثبات می‌کند- اینکه در این مرحله، تعریف باید صرفاً به خطرناک‌ترین نوع تجاوز یعنی حمله مسلحانه محدود شود، چهارم اینکه استفاده از نیروهای مسلح، عنصر مرکزی تجاوز است و پنجمین نتیجه اینکه وفق منشور، توسل به نیروهای مسلح جز در دفاع مشروع و یا در اجرای تصمیمات ارگان‌های ذی‌صلاح سازمان ملل متحد ممنوع است (United Nations-C, 1954: para. 32). این پنج نکته در فرمول پیشنهادی آدمیت- آلفارو دیده می‌شود و آدمیت در شرح نتیجه دوم پیش‌گفته، گزاره‌ای به کار برد که بعدها برخی دیگر از استادان به آن ارجاع نموده‌اند^۱: «وفق پیش‌نویس، توسل به نیروهای مسلح در دفاع مشروع تنها در صورت حمله مسلحانه موجه است؛ فرضی که با ماده ۵۱ منشور نیز منطبق است. با پذیرش درستی آن استدلال مشهور که گسترش مفهوم دفاع مشروع در حقیقت راه را برای تجاوز هموار می‌کند، توسل به زور در سایر موارد از متن پیشنهادی [خارج شده است]» (United Nations-C, 1954: para. 32). آدمیت در ادامه، ارائه فرمول پیشنهادی ایران- پاناما را در پاسخ به درخواست نمایندگان دولت‌ها برای تهیه متنی لیبرال و فنی که بتواند عمده مصادیق تجاوز را دربرگیرد، دانست و درخواست نمود که نمایندگان دولت‌ها متن را مطالعه نمایند و در مورد آن اظهار نظر کنند (United Nations-C, 1954: para. 33). با این حال، آدمیت انتقادات نمایندگان را بی‌پاسخ نگذاشت. برای مثال در پاسخ به اینکه پاره‌ای دولت‌ها به لزوم درج قید «تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی هر کشور» مندرج در بند ۴ از ماده ۲ منشور پرداخته بودند، اضافه کردن این قید را منتج به سوپزکتیو شدن تعریف و وابسته کردن آن به نیت متجاوز دانست (United Nations-C,

^۱. بنگرید به:

Higgins, R. (1961). Legal limits to the use of force by sovereign states United Nations practice. *British Year Book of International Law*, 37, 282.

34 para. (1954). او در پایان البته این را پذیرفت که می‌توان متن مشترک را با عبارت «تجاوز نباید با ملاحظات سیاسی، استراتژیک، اقتصادی و اجتماعی توجیه شود»، تکمیل نمود.

آلغارو نیز به عنوان نماینده‌ای که از چندی قبل از همکاری با آدمیت، نسخه‌ای پیشنهادی ارائه داده بود (United Nations-A, 1954: para. 8) و می‌توان گفت که پیشنهاد مشترک، بر پیش‌نویس اولیه آلغارو بنا شده، در دفاع از پیشنهاد مشترک کوتاهی نکرد. در پاسخ به انتقاد ایالات متحده آمریکا در مورد ماهیت اعلامی متن، آلغارو به اعلامیه جهانی حقوق بشر اشاره کرد و نفس اعلام یک امر را به معنای تلاش مجمع عمومی برای پایبند کردن شورای امنیت و مجمع عمومی سازمان ملل متحد ندانست (United Nations-E, 1954: para. 11). افزون بر این، تعریف بند نخست از پیش‌نویس را که اعمال ماده ۴۲ و ۵۱ منشور را از دایره تعریف تجاوز خارج می‌کند، باید تنها شیوه ممکن برای تعریف پنداشت که وفق آن، آنچه صریحاً مجاز نیست، ممنوع پنداشته خواهد شد (United Nations-E, 1954: para. 12). در پاسخ به ایراد نمایندگان دولت‌ها در ارجاع به دفاع مشروع، در حالی که خود اصطلاح فاقد تعریف است، آلغارو به اختیارات ارکان ذیصلاح ملل متحد اشاره کرد که تشخیص حق دفاع مشروع با توجه به شرایط با آنها است. در مورد ماهیت فهرست مندرج در بند ۲ نیز او این فهرست را تمثیلی دانست و آمادگی خود را برای اعلام صریح آن در صدر بند ۲ ابراز کرد (United Nations-E, 1954: para. 18). آلغارو در مورد درج اصطلاح اعلان جنگ در متن صریحاً مخالف بود، چرا که اعلان جنگ در نظر او فی‌نفسه تجاوز نیست و می‌تواند حتی نتیجه تجاوز باشد (United Nations-E, 1954: para. 19). او سپس منشأ شقوق بند ۲ را اعلام کرد: شق "الف" و "ب" از معاهده میان آمریکایی کمک‌های متقابل^۱ ریبو برداشته شد و شق "پ" صرفاً محاصره زمینی و هوایی را به محاصره دریایی افزوده است. شق "پ" نیز تحت تأثیر بند ۴ از ماده ۲ پیش‌نویس قانون جرایم علیه صلح و امنیت بشر^۲ نوشته شده است. آلغارو برخی انتقادات دولت‌ها به این بند را وارد دانست و اعلام کرد که در ویراست بعدی، براندازی حکومت را نیز بر آن خواهد افزود (United Nations-E, 1954: para. 19).

در پی عدم نیل به توافق میان دولت‌ها، مجمع عمومی در قطعنامه شماره ۸۹۵ خود در دسامبر سال ۱۹۵۴م. تشکیل کمیته ویژه دیگری با ۱۹ عضو را اعلام کرد که نام ایران در آن میان نبود؛ نیز مقرر شد که کمیته مزبور گزارشی به اجلاس یازدهم مجمع عمومی ارائه

^۱. Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance

^۲. Draft Code of Offences against the Peace and Security of Mankind

دهد. چنانکه گفته شد، متن پیشنهادی ایران-پاناما برای بار دوم نیز در سال ۱۹۵۶م. و در دومین کمیته ویژه تعریف تجاوز توسط نماینده پرو ارائه شد. در این کمیته ویژه، برخی نمایندگان از جمله نماینده ایالات متحده آمریکا، بریتانیا و هلند دیگر بار به این تعریف ایراد نمودند که عمدتاً همان انتقادات صورت گرفته در جلسات کمیته ششم در سال ۱۹۵۴م. است. (United Nations, 1956: 21)

نتیجه گیری

این مقاله به شرح بخشی از کوشش‌های فریدون آدمیت به عنوان نماینده ایران در سازمان ملل متحد طی سال‌های ۱۹۵۴-۱۹۵۳م. در موضوع تعریف تجاوز اختصاص یافت. این کوشش‌ها عمدتاً در دو حوزه قابل تقسیم بود: کنشگری ایران در نخستین کمیته ویژه تعریف تجاوز در سال ۱۹۵۳م. و روزهای تاریک پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و برانداختن دولت دکتر محمد مصدق و پس از آن، پیش‌نویس مشترک قطعنامه‌ای که آدمیت به نمایندگی ایران با همکاری آلفارو نماینده پاناما در کمیته ششم مجمع عمومی برای تعریف تجاوز تهیه کرد و دو نوبت، یکی توسط خود او در سال ۱۹۵۴م. و سپس توسط پرو در دومین کمیته ویژه تعریف تجاوز در سال ۱۹۵۶م. در سازمان ملل متحد ارائه شد. آدمیت، چنان که آمد؛ در این دو کوشش خود نمی‌توانست به عنوان دیپلمات از وقایع حوزه سیاسی ایران غافل باشد. در مجموعه موضع‌گیری‌های خود در کمیته ویژه تعریف تجاوز با در نظر گرفتن شرایط ایران پس از ملی شدن نفت و تحریم‌ها، در کنار شوروی و برخی دولت‌های آمریکای جنوبی از درج مفهوم تجاوز اقتصادی و غیرمستقیم در تعریف تجاوز دفاع کرد. اما در پیش‌نویس مشترک با پاناما که یک سال پس از کوشش نخست او تهیه شد، با توجه به شرایط جدید ایران، اثری از تجاوز اقتصادی و غیرمستقیم دیده نمی‌شود. هر چند که به تأیید برخی از نمایندگان دولت‌ها، متن پیشنهادی یکی از کامل‌ترین پیش‌نویس‌هایی بود که توسط دولت‌ها ارائه شد و بی‌دلیل نبود که در دومین کمیته ویژه و در غیبت خود نویسندگان متن، دوباره مجال طرح آن فراهم شد. تطبیق این کنشگری‌ها با وضعیت ایران می‌تواند مؤید رویکرد ایرانی به تعریف تجاوز باشد. به دیگر بیان، ایران همواره آگاهانه از ظرفیت حقوق بین‌الملل برای حل معضلات خود استفاده کرده است. رد این فرایند آگاهانه تاریخی را می‌توان از صدور دستور ترجمه حقوق بین‌الملل توسط امیرکبیر پس از تجربه دشواری‌های مذاکرات ارزنه‌الروم دوم- که خود در آن نماینده ایران بود- شناسایی کرد؛ امری که خود آدمیت در نخستین تجربه پژوهشی‌اش شناسایی کرده است.

منابع و مآخذ

اسناد:

آرشیو اداره پشتیبانی عملیاتی سازمان ملل متحد

- Bolivia. 1952. *Bolivian draft resolution submitted to the Sixth Committee of the General Assembly*, 11 January, (A/C.6/L.211).
- Union of Soviet Socialist Republics. (1950). Draft Resolution Submitted to the First Committee by the Union of Soviet Socialist Republics. (A/C.1/608).
- United Nations. 1952. *Official Records of the General Assembly Sixth Session Sixth Committee. 292nd Meeting.*
- United Nations-A. 1954. *Official Records of the General Assembly 9th Session Sixth Committee, 406th Meeting, 20th October.*
- United Nations. 1955. *Index to Proceedings of the General Assembly. Ninth Session. 21 september-17 December 1954. General Assembly Official Records. Ninth Session.*
- United Nations. 1957. *Report of the Special Committee on the Question of Defining Aggression 8 October-9 November 1956. General Assembly Official Records. Twelfth Session Supplement No. 16 (A/3574).*
- United Nations-B. 1954. *Official Records of the General Assembly 9th Session Sixth Committee. 415th Meeting. 4th November.*
- United Nations-C. 1954. *Official Records of the General Assembly 9th Session Sixth Committee. 416th Meeting. 5th November.*
- United Nations-D. 1954. *Official Records of the General Assembly 9th Session Sixth Committee. 417th Meeting. 8th November.*
- United Nations-E. 1954. *Official Records of the General Assembly 9th Session Sixth Committee. 418th Meeting. 9th November.*
- United Nations-F. 1954. *Official Records of the General Assembly 9th Session Sixth Committee. 419th Meeting. 10th November.*
- United Nations-G. 1954. *Report of the Special Committee on the Question of Defining Aggression 24 August-21 September 1953: General Assembly Official Records. Ninth Session Supplement No. II (A/2638).*
- United Nations-H. 1954. *Iran and Panama: Revised draft resolution, (A/C.6/L.335/Rev.1).*
- United Nations-I. 1954. *Union of Soviet Socialist Republics: draft resolution, 18th October, (A/C.6/L.332/Rev.1).*

فارسی:

- آدمیت، فریدون، ۱۳۶۲، /امیرکبیر و ایران. چاپ هفتم، تهران: خوارزمی.
- افشار، ایرج، «تازه‌ها و پاره‌های ایران‌شناسی ۵۸»، بخارا، ۱۳۷۸، ۶۵، صص. ۱۷۲-۱۳۵.
- دهباشی، علی، «حقوق بین‌الملل در گسترش جامعه ملل مترقی و جهان شمول». بخارا، ۱۳۷۸، ۶۵، صص. ۵۵۹-۵۴۲.
- ، «کتابشناسی آثار و تألیفات فریدون آدمیت». بخارا، ۱۳۷۸، ۶۵، صص. ۳۸-۲۵.

کاسسه، آنتونیو و گروهی از نویسندگان، ۱۴۰۱، حقوق بین‌الملل کیفری. ترجمه: حسین پیران، تهران: فرهنگ نشر نو.

موحد، محمدعلی، ۱۳۹۸، *خواب آشفته نفت: دکتر مصدق و نهضت ملی ایران*، جلد نخست، چاپ هفتم، تهران: کارنامه.

-----۱۳۹۸، *خواب آشفته نفت: از کودتای ۲۸ مرداد تا سقوط زاهدی*. چاپ ششم، تهران: کارنامه.

لاتین:

- Bowett, D.W. , 1958, *Self Defense in International Law*. New York: Fredrick A. Praeger.
- Broms, Bengt, 1977, "The Definition of Aggression" in: *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, 154.
- Dinstein, Yoram, 2015, "Aggression", *Oxford Public International Law: Max Planck Encyclopedias of International Law*,
- Domb, Martin, 1978, "Defining Economic Aggression in International Law: The Possibility of Regional Action by the Organization of American States", *Cornell International Law Journal*, 11(1), 4.
- Higgins, Rosalyn, 1961, "Legal Limits to the Use of Force by Sovereign States United Nations Practice", *British Year Book of International Law*, 37.
- Mcdougal, Carrie, 2017 "Crimes Against Peace Precedent", in: *The Crime of Aggression: A Commentary*, Ed :Claus Kreß and Stefan Barriga .Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitro, Matyas, 2022, *Sanctions Equal Acts of Aggression? A Study of the EU Sanctions Regime Targeting the Russian Federation*. Stockholm: Stockholm University.
- Momtaz, Djamchid, Baghaei Hamaneh, Esmail, 2017, "Iran", in: *The Crime of Aggression: A Commentary*, Ed :Claus Kreß and Stefan Barriga, Cambridge: Cambridge University Press.
- Phillimore, Sir Robert, 1882, *Commentaries upon International Law*. vol. II, Third Edition, London: Butterworth.
- Schwebel, S.M., 1972, "Aggression, Intervention and Self-Defence in Modern International Law", in: *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, 136.
- Sellars, Kristen, 2020, "Economic Aggression: A Soviet Concept", in: *The International Criminal Responsibility of War's Funders and Profiteers*. Ed: Nina H. B. Jørgensen . Cambridge: Cambridge University Press.
- Stone, Julius, 1958, *Aggression and World Order*. Berkley: University of California Press.

